

Marko Kos

Josipa Kozarca 16, HR-42000 Varaždin
markokos.mail@gmail.com

Od Fritza Jahra do integrativne bioetike

Prikaz razvoja jedne ideje

Sažetak

Rad nastoji prikazati polazišne pretpostavke integrativne bioetike, osvrćući se na autore koji pridonose njenom teorijskom fundiranju. Specifičnost integrativne bioetike leži, među ostalim, u direktnom uključivanju povijesti bioetike, filozofijskih tradicija te relevantnih bioetičkih i filozofijskih autora u njeno teorijsko tkivo. Primjer za to je bioetička koncepcija Fritza Jahra i znanstveni interes koji je ona izazvala. Jahrov doprinos bioetici nadilazi njegov »izum« bio-etike, odnosno formuliranje »bio-etičkog imperativa«. Ono što doista izdvaja njegov rad definirano je tek u integrativnoj bioetici, a to je potreba za oblikovanjem nove paradigme znanja, odnosno pomak s uporabnog znanja na orijentacijsko znanje i pluriperspektivistički pristup.

Ključne riječi

bioetika, integrativna bioetika, Fritz Jahr, život, znanje, pluriperspektivizam

Otvoriti raspravu o bioetici, a onda i integrativnoj bioetici, znači započeti sistematično razmatranje njene povijesti i filozofijskih tradicija iz kojih ona proizlazi. Iako »duh bioetike« možemo pronaći u različitim misaonim, religijskim i kulturnim tradicijama od antike do modernoga doba, sam pojam bioetike javlja se tek u dvadesetom stoljeću, a vezan je uz radove njemačkog teologa i protestantskog pastora Fritza Jahra (1895.–1953.)¹ te američkog prirodoznanstvenika i liječnika Vana Rensselaera Pottera (1911.–2001.).²

1

Usp. Iva Rinčić, Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb 2012.; Amir Muzur, Hans-Martin Sass (ur.), *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics. Future of Integrative Bioethics*, LIT Verlag, Berlin – Münster – Wien – Zürich – London 2013. Također usp. poglavlje »Roots of Integrative Bioethics«, u: A. Muzur, H.-M. Sass (ur.), *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics*. Ovo poglavlje sadrži analizu misli antičkih filozofa-liječnika, Franje Asiškoga, Immanuela Kanta, Charlesa Darwina, Viktora von Weizsäckera, Alberta Schweitzera, Karla Löwitha i Hansa Jonasa u svjetlu rasprava o zasnovanju bioetike, pa i u odnosu na Jahrovu bioetičku koncepciju. U Jahrovim tekstovima nije uvijek vidljiva veza između njegova rada i rada drugih autora, no

neki članci u navedenom poglavlju otkrivaju neke njegove »zaboravljene« reference i uspostavljaju neke nove i interesantne veze. Članke iz ovog poglavlja možemo podijeliti u dvije skupine: u prvoj su obrađeni mislitelji čije stavove, uglavnom neizravno, pronalazimo kod Jahra, dok su u drugoj obrađeni autori čije se ideje može shvatiti kao nadogradnju Jahrove bioetičke misli, iako se nisu referirali na Jahra.

2

Usp. Van Rensselaer Potter, »Bioethics: The Science of Survival«, *Perspectives in Biology and Medicine*, 14 (1970), str. 127–153; Van Rensselaer Potter, »Biocybernetics and Survival«, *Zygon – Journal of Religion & Science*, 5 (1970), str. 229–246; Van Rensselaer Potter,

Jahrov članak iz 1926. godine³ predstavlja prvo spominjanje termina 'bioetika' (*Bio-Ethik*), ali i prvo konceptualiziranje bioetike, koje je danas osobito važno zato što je ukorijenjeno u europskoj duhovnoj tradiciji. No, »otkriće«
Jahrove bioetike stvar je novijeg datuma. Još uvijek se u »službenoj povijesti«
bioetike »ocem bioetike«
smatra Van Rensselaera Pottera, koji je početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća u svojim radovima, nevezano uz Jahra, osmislio termin i koncept bioetike te potaknuo razvoj onoga što se i danas smatra bioetikom. Potterov i Jahrov pojam bioetike nisu međusobno isključivi. Uzimamo li ih zajedno, dobivamo širi i potpuniji koncept bioetike od onog kojim je znanstvena i akademska javnost operirala do 1997. godine.⁴ Kako bi slika suvremene bioetike bila što jasnija i kako bi se interes za probleme na koje bioetika ukazuje što bolje prezentirao, potrebno je uz Van Rensselaera Pottera, kao »oca bioetike«, posvetiti pažnju i Fritzu Jahru, kao njenom »surogatnom ocu«.

Povećani interes za bioetiku, kao i literaturu posvećenu njenim europskim korijenima, možemo ustanoviti kroz rastući broj publikacija objavljenih u vrlo kratkom roku. Djela kojima ovaj rad, u prvom dijelu, posvećuje najviše pažnje⁵ povezana su zajedničkim znanstvenim interesom autorâ, koji je u konačnici urodio zanimljivom suradnjom. Plodovi suradnje su knjige posvećene novom otkrivanju europskih korijena bioetike i upoznavanju šire akademske javnosti s dugo zaboravljenim »ocem bioetike«, Fritzom Jahrom. Drugi dio rada prikazuje važnost Fritza Jahra kao prethodnika integrativne bioetike i teorijsko ustrojstvo same integrativne bioetike.

Fritz Jahr – prethodnik integrativne bioetike

Knjiga *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike* Ive Rinčić i Amira Muzura sastoji se od tri dijela: »Fritz Jahr i rađanje bioetike«, »Drugo rađanje bioetike«
i »Sabrani članci Fritza Jahra«. Prvi dio knjige dočarava životni put Fritza Jahra. Teolog i protestantski pastor punim imenom Paul Max Fritz Jahr rođen je u Halleu na rijeci Salle 18. siječnja 1895. godine u skromnoj protestantskoj obitelji Gustava Maximilliana Jahra (1865.–1930.) i Auguste Marie Langrock (1862.–1921.). Jahr nije bio izniman učenik, no pokazivao je velik interes za filozofiju i teologiju – koji će se manifestirati kroz predan rad i dvadeset i dva, do sada, otkrivena članka. Iako je već u svibnju 1917. godine radio kao učitelj, formalno obrazovanje za osnovnoškolskog učitelja religije i povijesti završio je 1920. godine te je do 1923. godine radio u raznim lokalnim školama. Škole u kojima predaje mijenjao je u više navrata, ali i odustajao od profesorskog zvanja. Tijekom posljednjih godina Drugog svjetskog rata (1945.) poučavao je violončelo u glazbenoj školi Centra za narodno obrazovanje, što je ujedno i njegov zadnji profesorski posao. Predanost koju možemo iščitati iz njegovih tekstova govori nam kako mu je to zvanje predstavljalo više od posla, ono je bilo predmetom dugogodišnjeg istraživačkog rada usmjerenog poboljšanju obrazovnog sustava, ponajviše same nastave.⁶

Predanost nastavnom radu možemo u njegovu slučaju usporediti samo s predanošću vjeri i refleksiji o religijskim i filozofijskim problemima vezanima za javni i privatni moral. Svećenikom je postao u ožujku 1921. godine, a pastorsku službu obavljao je od 1921. do 1933. godine, kada je, prisiljen bolešću, prestao s obavljanjem redovnih svećeničkih dužnosti.⁷ Iako samo ukratko izloženi, podaci o Jahrovu životu ne pokazuju nam njegov najveći doprinos i postignuće. Sam Jahr rijetko je spominjao svoje publikacije i radove, no 1928. godine, u pismu kojim se nadao pronaći novi posao, spominje

naslov svoje disertacije na Sveučilištu u Jeni – *O etičkim odnosima čovjeka prema životinjama i biljkama*.⁸ Jahr će novu disciplinu, *bioetiku*, izgraditi na postignućima Immanuela Kanta, ali i promišljanju radova Wilhelma Wundta i Gustava Theodora Fechnera. U *Načelima fiziološke psihologije* Wundt prikazuje sličnosti u živčanima i fiziološkim reakcijama kod čovjeka i životinje koje se manifestiraju kroz podudaranja u ciljevima i na preživljavanje orijentirane djelatnosti kod životinja, ljudi i biljaka.⁹

Jahrov najpoznatiji članak, koji kao *addendum* nalazimo u svim relevantnim publikacijama o Jahru, nosi naslov »Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama«. ¹⁰ Važnost ovog Jahrova članka nije samo u tome što u njemu prvi put spominje pojam 'bioetika', nego i u tome što u tom članku također nudi teorijski okvir u kojemu nastoji zasnovati bioetiku. »Bio-etički imperativ«, iako taj članak ne predstavlja njegov prvi spomen, u njemu je predstavljen najpreciznije. ¹¹ Jahrov imperativ svoju inspiraciju pronalazi u petoj biblijskoj zapovijedi, »Ne ubij!«, a konačnu formulaciju dobiva proširenjem kategoričkoga imperativa Immanuela Kanta: »Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!«. ¹² Bio-etički imperativ mora uočiti, odnosno prepoznati, segmente borbe za opstanak

Bioetika – most prema budućnosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci et al., Rijeka 2007; Van Rensselaer Potter, *Global Bioethics. Building on the Leopold Legacy*, Michigan State University Press, East Lansing 1988.

3

Fritz Jahr, »Znanost o životu i nauka o čudoređu. Stare spoznaje u novom ruhu«, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 197–200.

4

Rolf Löther je u svom članku »Evolution der Biosphäre und Ethik« (u: Eve-Marie Engels, Thomas Junker, Michael Weingarten /ur./, *Ethik der Biowissenschaften. Geschichte und Theorie. Beiträge zur 6. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Geschichte und Theorie der Biologie in Tübingen 1997*, Verlag für Wissenschaft und Bildung, Berlin 1998., str. 61–68) spomenuo europski korijen riječi 'bioetika', ukazujući na Jahrov članak naslovljen »Bio-Ethik« iz 1927. godine. Iako je, nakon spomena starijeg, europskog, pojma i koncepta bioetike, »otkriće« Jahra popratilo svojim člancima više autora, reakcije su uslijedile tek nakon nekoliko godina, zahvaljujući Hans-Martinu Sassu i njegovim publikacijama *Fritz Jahrs bioethischer Imperativ. 80 Jahre Bioethik in Deutschland von 1927 bis 2007* (Zentrum für medizinische Ethik, Bochum 2007.) i »Fritz Jahr's 1927 Concept of Bioethics« (*Kennedy Institute of Ethics Journal*, 17 /2007/, str. 279–295).

5

Radi se o sljedećim knjigama: Iva Rinčić, Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb 2012.; Amir Muzur, Hans-Martin Sass (ur.), *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics. Future of Integrative Bioethics*, LIT Verlag, Berlin

– Münster – Wien – Zürich – London 2013.; Fritz Jahr, *Aufsätze zur Bioethik 1924–1948*, ur. Arndt T. May, Hans-Martin Sass, LIT Verlag, Berlin – Münster – Wien – Zürich – London 2013.; Fritz Jahr, *Essays in Bioethics 1924–1948*, ur. Irene M. Miller, Hans-Martin Sass, LIT Verlag, Berlin – Münster – Wien – Zürich – London 2013.

6

Usp. I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 21–30.

7

Usp. *ibid.*, str. 23–25.

8

Usp. *ibid.*, str. 27.

9

Usp. Hans-Martin Sass, »European Roots of Bioethics. Fritz Jahr's 1927 Definition and Vision of Bioethics«, u: Ante Čović, Nada Gosić, Luka Tomašević (ur.), *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*, Pergamena – Hrvatsko bioetičko društvo, Zagreb 2009., str. 21.

10

Fritz Jahr, »Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama«, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 201–205.

11

Usp. F. Jahr, »Znanost o životu i nauka o čudoređu«, gdje se prvi put spominje »bioetički imperativ«.

12

F. Jahr, »Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama«, str. 205.

u kulturnim i prirodnim uvjetima. Kako bi se svi ti odnosi uspješno regulirali, javlja se potreba za različitim vrstama etike, gdje Jahr nudi nekoliko primjera: korporacijske etike, etike institucija, seksualnosti, okoliša i druge. Bioetički imperativ uključuje suosjećanje, ljubav, vrlinu i solidarnost sa svim oblicima života u »zlatno pravilo« i/ili »kategorički imperativ«, jer se bez njih »zlatno pravilo« može interpretirati kao egoizam – »Nemoj ti ništa činiti meni, pa neću ni ja tebi.«¹³ U kršćanskom duhu, Jahrov bioetički imperativ je dopuna petoj zapovijedi (»Ne ubij!«), odnosno proširenje na zaštitu svakog Drugog.

Drugi tematski blok u knjizi *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, naslovljen »Drugo rađanje bioetike«, Rinčić i Muzur koriste kao mjesto za otvaranje rasprave o autentičnosti Jahrove misli, kompariranje s bioetikom Vana Rensselaera Pottera, osvrt na razvoj bioetike u Hrvatskoj i, u konačnici, utjecaj Jahrove bioetike na hrvatsku bioetičku raspravu. Vidljivo je pritom da stvaralaštvo Fritza Jahra ne predstavlja samo novi znanstveni interes europskih znanstvenika, nego se, zahvaljujući ponajprije trudu Hans-Martina Sassa, filozofa, bioetičara i profesora na sveučilištima u Bochumu, Washingtonu i Peking, s Jahrom upoznaje i sjevernoamerička i latinoamerička javnost.

U trećem dijelu ove knjige, »Sabrani članci Fritza Jahra«, Rinčić i Muzur donose hrvatske prijevode svih zasad poznatih Jahrovih članaka, koji su također objavljeni u zbirkama na njemačkom (*Aufsätze zur Bioethik 1924–1948*) i engleskom (*Essays in Bioethics 1924–1948*), pri čemu valja istaknuti da je potpuna kolekcija Jahrovih tekstova prvi put objavljena upravo na hrvatskom jeziku.

Jahrovi članci dokazuju širok spektar njegovih interesa, krenuvši od prvog poznatog članka iz 1924. godine, koji se bavi univerzalnim jezicima i jezicima svijeta (»Svjetski jezik i svjetski jezici«), do pitanja etičkog statusa životinja i biljaka te refleksije o ćudorednim i društvenim implikacijama katoličkih učenja, blagdana i običaja. Miller i Sass smatraju kako Jahrovi članci nadilaze interese usmjerene na povijest bioetike, jer pridonose i bioetičkoj raspravi u sadašnjici, te mogu služiti kao smjerokaz budućoj globalnoj bioetici, odnosno integrativnoj bioetici.¹⁴

Pitanje koje na ovom mjestu možemo postaviti glasi: »Zašto postoji potreba za novom, globalnom, integrativnom bioetikom?«. Pitanje afirmacije integrativne bioetike kao zasebnog znanstvenog polja u hrvatskoj se akademskoj zajednici još uvijek smatra otvorenim, iako joj je na formalnoj razini taj status dodijeljen. Da bismo detaljnije razložili integrativnu bioetiku, valja prvo definirati teorijski okvir i iznaći argumente koji govore u prilog i/ili protiv tako pojmljene bioetike. O tome će ovisiti daljnji razvoj (integrativne) bioetike i njezino fiksiranje unutar akademskog diskursa, a djela kao što je *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike* u tome izravno sudjeluju. Ostavimo li po strani površna etiketiranja, bioetiku i integrativnu bioetiku u nekim budućim razmatranjima treba suočiti s predodžbama, koncepcijama, teorijama i ideologijama moderne (prirodne) znanosti, koje su danas mjerilo svake znanstvenosti, a koje imaju i svoje konkretne implikacije na pojedina znanstvena područja i polja, te na znanost u cjelini. Prigovori koji se upućuju bioetici – prema kojima ona, po uzoru na prirodne znanosti, mora uvijek iznova dokazivati svoj znanstveni status, a ako u tome ne uspije, ostaje samo »prazno polje« – proizlaze iz nerazumijevanja kako bioetičke, tako i filozofske i općenito humanističke tradicije uz koju je bioetika najuže vezana. Odgovor na to pitanje ne podrazumijeva fundamentalnu pogrešku u tradicionalno pojmljenoj bioetici, nego sitne korake u smjeru revitalizacije poterovske bioetike, ali i poduku o Fritzu Jahru i njegovim nastojanjima. Na pragu Jahrovog poimanja i kritike

znanosti otvara se prostor za njeno novo razmatranje, ali i razmatranje paradigme u kojoj ona operira.

Jürgen Mittelstraß u svojim programatskim istupima tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća, kao i u knjizi *Znanost kao oblik života*, znanost definira kao »poseban oblik društvene djelatnosti u kojem se stvara znanje, a sveučilište kao mjesto na kojem se ono stvara i posreduje«. ¹⁵ Znanost je, kaže Mittelstraß, poseban oblik društvenog rada, djelovanja, koji se odnosi na stvaranje i sakupljanje »znanstvenog znanja«, gdje sveučilišta i fakulteti ne predstavljaju samo mjesto »napretka« znanosti već i institucije orijentirane na život zajednice. ¹⁶ Kroz svoje djelo Jürgen Mittelstraß želi uputiti kritiku modernoj znanosti i načinu na koji razumijemo visokoobrazovne institucije, kao i njihovu ulogu u životu zajednice. ¹⁷ Ujedno, spomenute institucije treba podsjetiti na dvije zadaće: upućivanje na nedostatak samorefleksije znanosti, te na kritiku spomenutih institucija koje su direktno umiješane u promoviranje znanstvene univerzalnosti nad društvenom partikularnošću. ¹⁸ Prema Mittelstraßu, objema stavkama ne pristupa se s dovoljno ozbiljnosti. Moderno industrijsko društvo kroz tehničke kulture nudi samo *parcijalno uporabno znanje (partielles Verfügungswissen)* ¹⁹ u prirodi i društvu, zanemarujući univerzalno orijentacijsko znanje (*universales Orientierungswissen*) ²⁰ u prirodi i društvu. Znanost pod paradigmom tehničke racionalnosti degenerira kritičke i orijentacijske potencijale. ²¹ Mittelstraß napominje kako ono što je relevantno ne mora nužno biti i utjecajno. Znanost kao proizvodni faktor i znanost kao orijentacijski faktor ne idu uvijek zajedno kad su u pitanju tehničke kulture. ²² Vrlo je važno otvoriti pitanje znači li napredak tehničkih kultura i njima odgovarajuće znanosti ujedno i napredak na društvenoj razini – napredak u međuljudskim odnosima. ²³ Društvo koje je orijentirano prema tehnologijama nastupa kao sistem odnosa između tehnologija, zanemarujući da društvo čine ljudi i njihovi međudnosi. ²⁴ Ako društvo promatramo kao odnos među tehnologijama, na putu smo prema tehnologizaciji društvenih odnosa, što nas stavlja u opasnost da sâmo društvo gledamo kao stroj. ²⁵ Promatranje društva kao stroja, a ljudi, pojedinaca u tom društvu kao dijelova te mašine, vodi dehumanizaciji s kojom se često danas susrećemo. Mittelstraßova zloslutna prognoza, s početka osamdesetih godina, o posljedicama tehničkih kultura po

13

Fritz Jahr, »Smrt i životinje: razmatranje Pete zapovijedi«, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 207–211.

14

Usp. Irene M. Miller, Hans-Martin Sass, »Postscript«, u: F. Jahr, *Essays in Bioethics 1924–1948*, str. 129.

15

Jürgen Mittelstraß, *Wissenschaft als Lebensform. Reden über philosophische Orientierungen in Wissenschaft und Universität*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1982., str 7.

16

Usp. ibid.

17

Usp. ibid.

18

Usp. ibid.

19

Usp. ibid.

20

Usp. ibid.

21

Usp. ibid.

22

Usp. ibid., str. 12.

23

Usp. ibid., str. 13. Tako je ovaj koncept mišljen kod Francisa Bacona, ali možemo ga prepoznati i u tehničkim kulturama.

24

Usp. ibid., str. 14.

25

Usp. ibid., str. 16.

društvo, ostvaruje se u kontekstu dominacije tehnnoznanstvenog diskursa, kao i pretvaranja intelektualnog rada (akumulacije i reprodukcije te vrste znanja) u robu, a fizičkog rada u lako zamjenjiv predmet – dehumanizirani dio mašine – proizvodnog pogona. Radi se o svjetonazorskom problemu čije rješenje ne treba tražiti dalje od Jahrova bioetičkog imperativa.²⁶

Kada je riječ o orijentacijskom znanju, ostaje otvorenim što znači *orijentirati se*, pa odgovor treba potražiti na drugom mjestu – u pojašnjenju Mittelstraßova pojma kod Christiane Schildknecht:

»Orijentacija je subjektivna, objektivnoj prethodeća spoznaja, a epistemološki rezultat orijentacije je istinitost, tj. ono što smatramo istinitim iz subjektivnih razloga.«²⁷

Mišljenje ovdje nastupa kao pojmovno i orijentacijsko djelovanje, kao teorijski i praktički razum. Pojam orijentiranja najbolje se artikulira kada prihvatimo da sva spoznaja nije jasna spoznaja, odnosno kada se ne radi o nabranjanju i bilježenju razlika unutar određenog problemskog okvira. Najbolja artikulacija proizlazi iz težnje k perspektivnom shvaćanju (uvidu), odnosno kada se ne radi o »istini«, nego o kontekstom zadanom važenju i adekvaciji. Nadalje, orijentacija se primjenjuje kada ne govorimo o dokazno-teorijsko-argumentativnom zasnivanju, već kada se pitanje unutar debate odnosi na orijentaciju, te se umjesto umnog i razumskog razlučivanja traži rasuđivanje.²⁸ Pri »orijentaciji« bitan moment predstavlja filozofsko mišljenje, pošto se kao zadaća filozofije nalaže raščišćavanje mišljenja, dakle, ne »filozofske rečenice«, nego njihovo objašnjenje i/ili pojašnjenje.²⁹ Postoji praksa bezuvjetnog i ne-reflektiranog poistovjećivanja objektivnih razloga s argumentima od važnosti.³⁰ U užem smislu, orijentacijsko znanje ne označava pozitivno raspoloživo znanje, nego predstavlja znanju prethodeću razinu pojmovne jasnoće i za subjekt važće razloge.³¹

Na čemu se zasniva pravi put pri orijentaciji i čime možemo njegovu ispravnost provjeriti ako ne znamo kamo on vodi? Kako možemo govoriti o orijentiranju u djelovanju i životu ako ne pretpostavljamo neku svrhu ili cilj? Ova pitanja odnose se na etičku refleksiju, te je iz tog razloga nužno prikazati Lucknerovu progresiju: Netko (1) se orijentira (2) prema nečemu ili nekome (3) u odnosu na nešto (4) pomoću nekog ili nečega (5) vrlinom nečega (6).³² Mjesta (1) i (2) nazivaju se »subjektom orijentacije«, mjesto (3) predstavlja ono prema čemu se orijentiraju, odnosno instancu orijentacije, kroz vrijednosti, ideale, uzore itd., koji su od važnosti pod vidom života i djelovanja te osobe na koju se odnose. Svaka orijentacija događa se u odnosu na neko поблиže određeno polje orijentacije, koje je naznačeno kao mjesto (4). Unutar orijentacijskog polja orijentiramo se pomoću orijentacijskog sredstva (5). U konačnici, na mjestu (6) nalazi se osjećaj za orijentaciju koji može podrazumijevati niz osobnih vrlina nekog pojedinca.³³

Specifičnost bioetičkih problema i narav same bioetike ne dopuštaju zatvaranje u okvire pojedinih disciplina i pristupa. Upravo nam bioetika pokazuje kako bi općenito trebala izgledati svaka refleksija: ona »treba slijediti put od problema prema konceptualizaciji, od problema prema traženju primjerenih pristupa i orijentacije, a ne obrnuto, i ne u smislu jedne kazuistike.«³⁴ No, takav pristup iziskuje potrebu za konceptualiziranjem i ozbiljenjem tematskog ili problemskog integriranja kao i integriranja pristupa, što možemo nazvati »horizontalnim i vertikalnim integriranjem.«³⁵ Jurić smatra da potreba za jednom obuhvatnom bioetičkom koncepcijom postaje jasnija što je jasniji uvid da se čovječanstvo nalazi na pragu nove, post-tehnnoznanstvene epohe. Ta epoha donosi novi odnos prema znanosti i tehnologiji, pokušaj ograni-

čavanja novovjekovnog, neograničenog i besciljnog znanstveno-tehnološkog napretka te novi odnos prema životu, odnosno svijetu živoga. Nova pitanja zahtijevaju i nove odgovore, a integrativna bioetika ima kapacitet da na njih pruži orijentacijski valjane odgovore.³⁶

Metodološko i predmetno određenje integrativne bioetike

Vratimo li se na Sassovu tvrdnju o nužnosti rasprave koja bi trebala uroditi novom globalnom bioetikom, ozbiljenje te misli predstavlja zbornik radova *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics. The Future of Integrative Bioethics* (Fritz Jahr i zasnivanje globalne bioetike. Budućnost integrativne bioetike) urednika Amira Muzura i Hans-Martina Sassa. Zbornik se sastoji od četiri cjeline: »Sjeme integrativne bioetike: članci Fritza Jahra«, »Korijeni integrativne bioetike«, »Zameci integrativne bioetike« i »Grane integrativne bioetike«.

Otvorenost diskursa, koja je svojstvena bioetici, rezultirala je većim brojem definicija bioetike, nerijetko i međusobno suprotstavljenima. Jedna definicija bioetike, u kojoj se teži koncipiranju bioetike kao »integrativne bioetike«, kaže da je bioetika

»... otvoreno područje susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti, te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima.«³⁷

U ovoj definiciji sugerirana je isprepletenost odnosa u svijetu živoga, a potom i složenost problema s kojima se u tehno-znanstvenom dobu suočava čovjek te onih problema koji se tiču drugih živih bića te prirode u cjelini. Glavne karakteristike tako shvaćene bioetike mogu se sažeti kroz pojmove *multidisciplinarnosti*, *interdisciplinarnosti*, *transdisciplinarnosti*, te *pluriperspektiv-*

26

Usp. F. Jahr, »Znanost o životu i nauka o ćudoredu«, str. 200.

27

Christiane Schildknecht, »Argument und Einsicht. Orientierungswissen als Begründungswissen«, u: Werner Stegmaier (ur.), *Orientierung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2005., str. 139–140.

28

Usp. *ibid.*, str. 151.

29

Usp. *ibid.*, str. 144.

30

Usp. *ibid.*, str. 142.

31

Usp. *ibid.*, str. 152. U originalu je Schildknecht ne naziva samo »prethodećom razinom« nego i »fundirajućom razinom«: »Im strengen Sinne bezeichnet Orientierungswissen also überhaupt kein positiv verfügbares Wissen, sondern markiert die der Wissensebene vorausgehende und die fundierende Ebene

begrifflicher Klarheit und subjektgebundener Gründe.«

32

Usp. Andreas Luckner, »Orientierung und Asymetrie. Sokratische und andere dekonstruktive Dialoge«, u: W. Stegmaier (ur.), *Orientierung*, str. 226.

33

Usp. *ibid.*, str. 226–227.

34

Hrvoje Jurić, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, u: Velimir Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2007., str. 86.

35

Ibid.

36

Usp. *ibid.*

37

Ibid., str. 83.

nosti i integrativnosti.³⁸ Čak ni tako široko postavljen koncept bioetike nije lišen problema koje valja ispitati. Upravo širenje koncepta bioetike u pravcu maksimalne interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti zahtijeva produbljenu refleksiju, među ostalim, i o prigovorima koji se s obzirom na to javljaju, kao što je prigovor o »etičkom relativizmu« i »nepomirljivosti«, tj. »nesvodivosti« različitih diskursa. Gore navedeni temati iz knjige *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics* predstavljaju jedan takav pothvat.

Poglavlje »Zameci integrativne bioetike« u spomenutom zborniku sadržajno predstavlja »organsku« ekstenziju prethodnih sekcija. Europski korijeni bioetike, projekt europeizacije bioetike, ali i njeno prodiranje u institucije (A. Čović, M. Häyry i T. Takala, Ch. Byk, I. Rinčić i A. Muzur) više su no zanimljiva pitanja. Analize bioetike u kontekstu Europe i njenih institucija predstavljaju pozitivan, i potreban, pothvat pri revitalizaciji i proširenju spoznaja unutar bioetike. Fritz Jahr ne predstavlja samo jednu novu bioetičku perspektivu, nego služi kao inspiracija ukrštavanju perspektiva različitih kulturnih (M. Ch. Tai) i znanstvenih (J. Giordano, R. Benedikter i N. B. Kohls) tradicija. Razmatranje zametaka integrativne bioetike otvara prostor za raspravu o mogućim interdisciplinarnim preklapanjima, razgranjavanju u više smjerova, od rasprave o konstituciji integrativne bioetike prema temama koje možemo smatrati dokazom pluriperspektivne metode. Temelji integrativne bioetike položeni su, njena izgradnja je u tijeku i u iščekivanju smo njenog sistematičnog i opširnog razjašnjenja. Formuliranje i provedba znanstveno-istraživačkih projekata, objavljivanje znanstvenih članaka, publikacija i monografija doprinijet će *teorijskom zasnivanju* integrativne bioetike, a značajan poticaj doći će i iz paralelnog *institucionalnog etabliranja* integrativno-bioetičkog projekta.³⁹

Nadilaženje monoperspektivizma i tehno–znanstvene slike svijeta na metodološkom planu događa se proširenjem perspektiva pri promatranju bioetičkih problema,⁴⁰ kroz prihvaćanje etičkog pluralizma preko znanstvene »n>1 disciplinarnosti«⁴¹ do pluriperspektivizma. Put prema afirmaciji bioetike poploćen je suradnjom i napuštanjem okvira tradicionalno pojmljene znanosti. Članak »Neuroznanost i važnost neurobioetike« (Neuroscience and the Importance of a Neurobioethics)⁴² ogledni je primjer interdisciplinarnosti »tvrdih znanosti« koje razaznaju poruku Fritza Jahra, ali i integrativne bioetike. Analiza i interpretacija radova Wilhelma Wundta i drugih Jahrovih suvremenika koji su promatrali sličnosti između ljudskih i ne-ljudskih životinja navodi autore tog članka da neke od bioetičkih problema sagledaju iz pozicije neuroznanosti. Zanimljiv poduhvat čiji apel ide u smjeru nužnosti shvaćanja direktne veze između čovjekovih neuroloških procesa, kao onog unutrašnjeg, i okoline te prirode u cjelini, kao izvanjskog. Važnost ovog teksta leži u tome što je on dokaz tvrdnju da stvaranje orijentacijskog znanja nije ograničeno na društveno-humanističke znanosti, nego da je to proces u kojem prirodne znanosti zauzimaju vrlo važno mjesto.

U kontekstu integrativne bioetike govori se o tri pojma koja čine njenu metodološku specifičnost – o interdisciplinarnosti, multidisciplinarnosti i transdisciplinarnosti – no ovdje ćemo uključiti i moment koji Potthast naziva »pred–interdisciplinarnošću«.⁴³ Pred–interdisciplinarnost označava suradnju s pomoćnom disciplinom koja podastire svoje znanje ovisno o potrebama prve discipline, u vidu »ekspertize po potrebi«. Multidisciplinarnost se odnosi na discipline koje paralelno rade na istom predmetu, ali nisu upućene jedna na drugu, već »paralelno« izlažu svoje znanje iz različitih perspektiva, kako bi proširile znanje o istom predmetu.⁴⁴ Unutar bioetičke domene, multidis-

ciplinarnost znači okupljanje svih ljudskih znanosti i djelatnosti relevantnih za bioetička pitanja.⁴⁵ Interdisciplinarnost podrazumijeva razradu brojnih, ili čak svih, segmenata istraživanja, koju zajednički poduzimaju dvije ili više različitih disciplina kao kooperativno istraživanje.⁴⁶ U bioetičkom ključu interdisciplinarnost znači poticanje dijaloga i iznalaženje modusa za suradnju tih disciplina.⁴⁷ Kroz suradnju različitih disciplina integrativna bioetika sebi omogućuje empirijski, evaluativni i normativni moment.⁴⁸ Iako interdisciplinarnost bioetici ne predstavlja problem, neki autori smatraju kako u njejoj podjeli na empirijski dio (kojem se priključuju razjašnjenja alternativa i različitih pozicija djelovanja) i normativni dio (koji se bavi pitanjem koje su od tih pozicija moralno prihvatljive) u potonjem postoji određena nesigurnost.⁴⁹ Prema Tugendhatu, sva su teorijska pitanja bitna, no u konačnici, kada se nađemo pred konkretnim problemom (pred sukobom različitih tradicija moralnosti), sukob bi se trebao riješiti na praktičnoj razini, bez miješanja pravog i krivog, istinitog ili neistinitog i sličnih kategorija koje ne pridonose iznalaženju rješenja.⁵⁰

U transdisciplinarnosti discipline zajednički postavljaju pitanja vezana za predmet bavljenja, zajednički formiraju tijekom istraživanja, podrazumijevaju transfer metoda, ali i implementaciju političkih inicijativa, kulturnih elemenata i raznorodnih društvenih momenata.⁵¹ U bioetičkom kontekstu, transdisciplinarnost predstavlja nadilaženje međusobnih razlika, odnosno objedinjavanje različitosti u jedinstvenom, bioetičkom pogledu fokusiranom na pitanja koja ne mogu biti proniknuta iz perspektive jedne znanosti ili područja.⁵² Upućenost na više znanosti ili perspektiva uvodi u metodologiju integrativne bioetike pojam *pluriperspektivnosti*. To je pojam koji znači objedinjavanje i dijaloško posredovanje ne samo znanstvenih, nego i ne-znanstvenih, odnosno izvan-znanstvenih elemenata, uključujući različite načine refleksije, različite

38

Usp. *ibid.*

39

Usp. H. Jurić, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, str. 87.

40

Usp. Ante Čović, »Integrativna bioetika i problem istine«, *Arhe* 12 (2009), str. 185–194.

41

Usp. Thomas Potthast, »Bioethik als inter- und transdisziplinäre Unternehmung«, u: Cordula Brand, Eve-Marie Engels, Arianna Ferrari, László Kovács (ur.), *Wie funktioniert Bioethik?*, Mentis Verlag, Paderborn 2008., str. 255–277.

42

James Giordano, Roland Benedikter, Nikola Boris Kohls, »Neuroscience and the Importance of a Neurobioethics«, u: A. Muzur, H.-M. Sass (ur.), *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics*, str. 267–280.

43

Usp. Th. Potthast, »Bioethik als inter- und transdisziplinäre Unternehmung«.

44

Usp. *ibid.*, str. 261.

45

Usp. H. Jurić, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, str. 84.

46

Usp. Th. Potthast, »Bioethik als inter- und transdisziplinäre Unternehmung«, str. 261.

47

Usp. H. Jurić, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, str. 84.

48

Usp. Th. Potthast, »Bioethik als inter- und transdisziplinäre Unternehmung«, str. 255.

49

Usp. Ernst Tugendhat, »Über normative Begründung in der Bioethik«, u: C. Brand, E.-M. Engels, A. Ferrari, L. Kovács (ur.), *Wie funktioniert Bioethik?*, str. 143.

50

Usp. *ibid.*, str. 146.

51

Usp. Th. Potthast, »Bioethik als inter- und transdisziplinäre Unternehmung«, str. 261.

52

Usp. H. Jurić, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, str. 84.

misaone i kulturne tradicije, odnosno različite poglede koji počivaju na kulturnim, religijskim, političkim i inim posebnostima.⁵³ Dakle, pojam pluralnosti u bioetici bio bi nedostatan kada bi bio ograničen samo na »pluralnost znanstvenih disciplina« i »pluralnost etičkih smjerova«. Kako primjećuje Čović:

»... iznimnost i inovativnost bioetike, njen istinski *proprium*, sastoji se u činjenici da ona prema svom metodološkom obrascu u raspravu i rješavanje problema ravnopravno uključuje i one ne-znanstvene i izvan-etičke perspektive.«⁵⁴

Potthast izdvaja nekoliko elemenata, aspekata, koje možemo pronaći gotovo u svakoj bioetičkoj koncepciji, dok kroz interakciju njenih različitih diskurzivnih razina i spomenutih elemenata dolazimo korak bliže razumijevanju jedne od bitnih dimenzija pluriperspektivne metode. Elementi za koje Potthast smatra da su svojstveni svakoj bioetici su: 1) etika (*Ethik*); 2) posljedice/sekundarne posljedice (*Folgen/Nebenfolgen*); 3) ciljevi/svrhe (*Ziele/Zwecke*); 4) znanosti o životu (*Lebenswissenschaften*) – biologija i medicina.⁵⁵ Na diskurzivnoj razini razlikujemo bioetiku kao akademsku zadaću, bioetiku kao dio politike i bioetiku kao znanstvenu disciplinu. To znači da se bioetika poima kao aktivnost u tri različita diskursa: akademskom, političkom i znanstvenom,⁵⁶ koji postaju pomirljivi samo kroz pojam pluriperspektivnosti. Potthast koristi pojam »n>1 disciplinarnost« koji podrazumijeva suradnju disciplina sa zajedničkim predmetom i nudi tri točke kojima upućuje na potrebu bioetike za »n>1 disciplinarnošću«:

- 1) Nove biomedicinske tehnologije i njihova polja primjene donose etička pitanja i probleme. Radi se o evaluativnim sudovima etičkog i epistemološkog objašnjenja situacije.⁵⁷
- 2) Na temelju te situacije potrebno je integrativno, za djelovanje relevantno, orijentacijsko znanje na području biopolitike – kao rezoniranje o političkim odlukama koje se odnose na bioetička pitanja, odnosno preskriptivnom etičko-političkom sudu za potrebe ekspertize.⁵⁸
- 3) Interdisciplinarno istraživanje može i treba to znanje staviti na raspolaganje. Potthast napominje kako se ovdje radi o praktičko-epistemičkom sudu.⁵⁹

Interakcije znanstvenih, odgojnih, religijskih i kulturnih perspektiva, kojima je i sam Jahr posvetio mnogo pažnje, u sekciji »Grane integrativne bioetike« zbornika *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics* stavljene su u kontekst suvremene znanosti. Spomenuta interakcija predstavlja gotovo pa paradigmatički primjer transdisciplinarnog istraživanja. Nadalje, složenost odnosa koji nastupaju unutar bioetike i bioetičkih istraživanja kroz zbornik nas opetovano podsjećaju na nužnost refleksije o povijesti, sadašnjosti i budućnosti bioetike (J. Azariah, N. Gosić, G. M. Hoss, H.-M. Sass). U konačnici, osvrnemo li se na različite znanstvene interese autora koji su svojim radovima sudjelovali u zborniku *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics* vidimo da primjere ne treba tražiti dalje od »vlastitog dvorišta«, kao i opravdanost tvrdnje o transdisciplinarnom karakteru integrativne bioetike. Produkt jedne takve refleksije je *Riječka deklaracija o budućnosti bioetike*, kojom urednici zaključuju ovaj zbornik, ali također otvaraju vrata novim raspravama, raspravama na tragu pluriperspektivnosti.

Ideja pluriperspektivizma

Ako bioetiku definiramo kao pluriperspektivno područje u kojem se kroz interakciju raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u

pitanjima koja se odnose na život ili uvjete i okolnosti njegovog očuvanja,⁶⁰ onda zbornici kao što je ovaj Muzurov i Sassov vjerno prezentiraju integrativnu bioetiku i pojam pluriperspektivizma u njegovoj trojakosti.

Pluriperspektivizam podrazumijeva interaktivni i integrativni odnos među perspektivama (interperspektivnost) kojim se postiže pouzdano i općevažeće znanje, a može označavati koncepciju istine, spoznajnu metodu i paradigmu znanja.⁶¹ Možemo tvrditi da danas dolazi do promjene vladajuće paradigme znanja, koja se na metodološkom planu događa preko pojma pluriperspektivizma – uvođenjem pluralizma perspektiva u kojima se sagledava i gradi istina.⁶² Promjena paradigme i prijelom epoha događaju se na istom mjestu. Za to mjesto Čović kaže da je istina, tj. da specifično razumijevanje istine i na njemu zasnovana paradigma znanja određuju karakter povijesne epohe. Današnjica, kao doba znanstveno–tehničke civilizacije, određena je monopolom »objektne istine« i znanstvenim monoperspektivizmom, dok vrijeme koje dolazi traži širi horizont »smislaone istine« i pluriperspektivnu paradigmu znanja.⁶³

»Perspektivizam« upućuje na relativizam, jer sugerira da se isti predmet može sagledati na više načina, a vrijednosni sudovi o njemu postaju upitni s obzirom da nisu podložni vanjskoj provjeri, usporedbi ili vrednovanju.⁶⁴ Problem s kojim se susreću i poterovska i jarovska bioetika, a prema tome i sama integrativna bioetika. Pluralizam se predstavlja kao problem koji stoji na putu bespogovornom prihvaćanju bioetike.⁶⁵ Shvaćanje pluralizma u negativnom smislu Čović nalazi kod Hansa Jörga Sandkühlera, odnosno u njegovom enciklopedijskom članku o pluralizmu:

»Teorijski reflektirani pluralizam, koji se također može nazvati *perspektivizmom*, zastupa načelnu historijsku relativnost slika svijeta, religija, umjetničkih oblikovanja, znanstvenih spoznaja i morala te formulira osnove ne totalitarnog, nego takvog mišljenja, ponašanja i političkog djelovanja koje je svjesno svoje kulturno–antropološke, socijalno–kulturene i socijalno–historijske relativnosti.«⁶⁶

53

Usp. *ibid.*

54

Ante Čović, »Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatiens«, u: Ante Čović, Thomas Sören Hoffman (ur.), *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südeuropäische Perspektive*, Academia Verlag, Sankt Augustin 2005., str. 150.

55

Usp. Th. Potthast, »Bioethik als inter- und transdisziplinäre Unternehmung«, str. 256.

56

Usp. *ibid.*

57

Usp. *ibid.*, str. 260.

58

Usp. *ibid.*

59

Usp. *ibid.*

60

Usp. Ante Čović, *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb 2004., str. 11.

61

Usp. *ibid.*

62

Usp. *ibid.*

63

Usp. *ibid.*

64

Usp. Ante Čović, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, u: V. Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, str. 78.

65

H. Tristram Engelhardt, Jr., »Bioethics, Fritz Jahr and Culture Wars. Moral Reflection in the Face of Intractable Moral Pluralism«, u: A. Muzur, H.-M. Sass (ur.), *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics*, str. 181.

66

A. Čović, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, str. 68.

Ovakvo razumijevanje perspektivizma teorijski je legitimno i etimologijski utemeljeno. Po uzoru na Čovića, možemo ponuditi barem dva razumijevanja pojma perspektivizma. Prvi je *relativistički perspektivizam*, koji želi naglasiti povijesnu i kulturnu uvjetovanost, odnosno relativnost važenja spoznaje, tzv. historicizam. Perspektivizam koji u polazištu pretpostavlja izoliranost spoznajnih perspektiva nužno završava u relativizmu. No, možemo ponuditi i drugi oblik perspektivizma, koji podrazumijeva interaktivnost, odnosno *integrativni pluralizam perspektiva*. Tako pojmljen perspektivizam može iskazati zahtjev za formuliranjem spoznaja koje će biti općevažeće.⁶⁷

Integrativna bioetika, kao što je rečeno, određena je u metodološkom pogledu idejom pluriperspektivizma, prema kojoj se orijentacijsko znanje može postizati samo interakcijom različitih spoznajnih perspektiva unutar određenog problemskog polja.⁶⁸ Taj metodološki stav u svojoj filozofskoj podlozi pretpostavlja sasvim određeno razumijevanje istine koje nazivamo pluriperspektivističkim.⁶⁹

Pojašnjenje pojmova i teorijskog koncepta integrativne bioetike stavlja spomenuta djela Ive Rinčić i Amira Muzura, zatim Amira Muzura i Hans-Martina Sassa, a naposljetku i Fritza Jahra – koja su predstavljala okosnicu ovog rada – u određeni kontekst. Pluriperspektivizam kao spoznajna metoda, teorija istine i paradigma znanja otvara put istraživačkom radu izvan okvira matičnih, izoliranih znanosti te pridonosi stvaranju korpusa znanja čiji je primarni cilj orijentacija.

Marko Kos

From Fritz Jahr to Integrative Bioethics

Presentation of the Development of an Idea

Abstract

The paper aims to show the initial assumptions of integrative bioethics referring to the authors that contributed to its theoretical founding. Specificity of integrative bioethics lies, among others, in the direct inclusion of history of bioethics, philosophical traditions and relevant authors into the theoretical tissue of bioethics. The example for this claim could be the concept of bioethics by Fritz Jahr and scientific interest related to it. Jahr's contribution exceeds the first definition of the bioethical imperative and the idea of revising bioethics in order to emphasize its European roots. What really makes his work notable is defined in the integrative bioethics concept as the need for a new paradigm of knowledge and a shift from the practical knowledge to knowledge that provides orientation, as well as the notion of pluriperspectivism.

Key words

bioethics, integrative bioethics, Fritz Jahr, life, knowledge, pluriperspectivism

67
Usp. *ibid.*, str. 69.

68
Usp. *ibid.*

69
Usp. *ibid.*